

УДК 130.122:37.013

**СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ
ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКИХ
ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
SOCIAL INTELLIGENCE AS A SUBJECT
OF PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL
RESEARCH**

Романенко М. І.,

доктор філософських наук, професор, радник
ректора, Комунальний заклад вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
(Дніпро, Україна), e-mail: kate0502@live.com

Братаніч Б. В.,

доктор філософських наук, професор,
декан факультету підготовки та перепідготовки
педагогічних кадрів, Комунальний заклад вищої
освіти «Дніпровська академія неперервної
освіти» Дніпропетровської обласної ради
(Дніпро, Україна), e-mail: netdanet2@gmail.com

Кущий А. М.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри
виховання, культури здоров'я, професійної та
позашкільної освіти, Комунальний заклад вищої
освіти «Дніпровська академія неперервної
освіти» Дніпропетровської обласної ради
(Дніпро, Україна), e-mail:
doipppo.zdorovo@gmail.com

Romanenko M. I.,

*Doctor of Philosophy, Professor, advisor of the
rector of the Communal institution higher education
«Dnipro academy of continuing education» of
Dnipropetrovsk regional council» (Dnipro, Ukraine),
e-mail: kate0502@live.com*

Bratanych B. V.,

*Doctor of Philosophy, Professor, dean of the
faculty of training and retraining of pedagogical staff
of Communal institution higher education «Dnipro
academy of continuing education» of Dnipropetrovsk
regional council» (Dnipro, Ukraine), e-mail:
netdanet2@gmail.com*

Kusyj A. M.,

*PhD, Associate Professor of the Department of
Education, Health Culture, Professional and Out-of-
School Education of the Communal institution higher
education «Dnipro academy of continuing education»
of Dnipropetrovsk regional council» (Dnipro, Ukraine),
e-mail: doipppo.zdorovo@gmail.com*

На основі міждисциплінарної методології з домінуванням компаративістського аналізу та дискурсивного підходу здійснено дослідження соціального інтелекту як наукового об'єкта, що об'єднує предметність філософії та психології у межах так званого «комунікативного повороту». Здійснено узагальнюючий аналіз наявних підходів до розуміння соціального інтелекту. Зроблено висновок, що соціальний інтелект виступає як інтегральним конструкт, що включає структурні компоненти, об'єднані в три підструктури: конструювання явлення особистості про комунікативну взаємодію, проектування поведінки особистості (створення сценаріїв) у цій взаємодії і управління реальною поведінкою, реалізацією комунікативних взаємодій. За онтологічного статусу соціальний інтелект є здатністю, всі компоненти соціального інтелекту спрямовані на забезпечення успішності поведінки особистості в комунікативній взаємодії.

Ключові слова: інтелект, процес пізнання, особистість, здатності, комунікація, соціальна адаптація, філософія, психологія.

On the basis of the interdisciplinary methodology with the prevalence of comparative analysis and discursive approach, the study of social intelligence as a scientific object, which unites the objectivity of philosophy and psychology within the so-called «communicative turning», was carried out. A generalized analysis of existing approaches to the understanding of social intelligence is carried out. The conclusion is made that social intelligence acts as an integral construct, which includes structural components, which are grouped into three substructures: the construction of a person's perception of communicative interaction, the design of behavior of the individual (the creation of scenarios) in this interaction and the management of real behavior, the implementation of communicative interactions. According to the ontological status, social intelligence is an ability, all components of social intelligence are aimed at ensuring the success of the person's behavior in communicative interaction.

Keywords: intelligence, process of cognition, personality, ability, communication, social adaptation, philosophy, psychology.

Постановка проблеми. На сьогодні можна говорити про зближення філософських та психологічних підходів щодо дослідження особистості загалом та її окремих вимірів, зокрема, інтелекту. Намітилися нові лінії дослідження поведінки людини насамперед у контексті її соціальної заангажованості. Знання конкретних особливостей людини все більше ставиться у контекст соціокультурного середовища та комунікації в ньому. Це принципово змінює акценти в дослідженні особистості, оскільки замість аналізу окремих особистісних рис увага зосереджується на пошуку інтегральних якостей, які дають можливість характеризувати особистість як соціально-комунікативну істоту.

Результатом роботи з пошуку такої інтегрального якості стала розробка концепції соціального інтелекту особистості на перетині проблематики філософії, соціології та комунікативістики. У межах даного концепту сутність та поведінка особистості розглядається у комунікативній взаємодії. При цьому у центрі уваги знаходиться проблема визначеності механізмів комунікації, адаптації, саморегуляції у процесі соціальних взаємодій та міжособистісного спілкування, що їх супроводжує. На цій основі складається розуміння соціального інтелекту як інтегрального складного конструкту, що забезпечує поведінку особистості в комунікативній взаємодії, у більш широкому сенсі – загалом адаптацію до соціокультурного середовища становлення та буття.

Стан дослідження проблеми. У зарубіжній науці дослідження соціального інтелекту були з самого початку пов'язані зі спробою виділити здатності, що дозволяють діяти в ситуаціях міжособистісного спілкування та ефективно управляти ними. Розробляючи різні моделі інтелекту такі автори, як Е. Торндайк, Ч. Спірмен, Д. Векслер, Дж. Гілфорд, Р. Стернберг, Г. Ю. Айзенк, Х. Гарднер, позначали здатності, що мають відношення до поведінки людини, і вважали, що здібності людей розуміти іншого можуть бути виражені більше або менше, так само як і здатність впливати на людей. Проте до цього часу аналіз класичного спадку здійснюється переважно у контексті конкретних психологічних проблем без виходу на глибокі соціально-філософські узагальнення.

Мета дослідження. Відтак постає проблема синтезу психологічних та філософських підходів до аналізу проблематики соціального інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Першу модель, яка містить соціальний інтелект, запропонував Е. Л. Торндайк в 1920 р. і описав його як здатність людини розуміти інших людей, керувати ними і бути успішним в рамках системи міжособистісних відносин, «діяти розумним чином в людських відносинах» [9, с. 227–228]. Особливо акцентується прогностично–цільовий вимір соціального інтелекту, що забезпечує досягнення «далекоглядності в міжособистісних відносинах», по суті забезпечення інтелектуального змісту цих відносин. У його формулюванні «соціальний інтелект є здатність до розуміння і управління чоловіками і жінками, хлопчиками і дівчатками, здатність діяти мудро в людських відносинах» [9, с. 228].

Е. Торндайк задовго до виникнення теорії множинного інтелекту зробив спробу його структурувати, виділивши три види інтелекту: абстрактний інтелект як здатність розуміти абстрактні вербальні і математичні символи і проводити з ними будь–які дії; конкретний інтелект як здатність розуміти речі і предмети матеріального світу і проводити з ними будь–які дії; соціальний інтелект як здатність розуміти людей і взаємодіяти з ними. По суті можна говорити про глибоке філософське осмислення проблеми інтелекту, характерної для європейських філософів аналітичного напрямку з корінням у вченні Е. Канта про різні типи інтелекту. Абстрактний інтелект по суті стосується пізнання та регулювання власне внутрішньо–мислительних процесів, предметом механічного інтелекту є розуміння та керування власною діяльністю у матеріальному світі, соціальний же інтелект є основою розуміння та регулювання відносин у суспільстві, насамперед у комунікації з іншими людьми.

Таке розуміння соціального інтелекту стало основою для його подальших досліджень. Г. Оллпорт трактував соціальний інтелект в якості «соціального дару», що дозволяє будувати комфортні міжособистісні відносини, результатом якого є не глибина відносин, а соціальне пристосування [6, р. 38]. Слід зауважити, що в своїх роботах Г. Оллпорт суттєво розширив розуміння соціального інтелекту як комунікативного феномену, акцентувавши у його спрямованості міжособистісну взаємодію. Він обґрунтував зв'язок особистісних інтелектуальних якостей та соціальних здатностей людини, які грають провідну роль в розумінні іншого і відповідно є основою соціальної організації та взаємодії. Г. Оллпорт пов'язував соціальний інтелект зі здатністю висловлювати швидко, майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найбільш вірогідні реакції людини. Тим самим він забезпечує упорядкованість у відносинах між людьми на основі ефективної комунікації, продуктом якого є соціальна адаптація. Відповідно соціальний інтелект характеризується не просто як когнітивний феномен, а насамперед як соціально–комунікативний механізм. Г. Оллпорт виділяє набір якостей, які забезпечують краще розуміння інших людей; в структуру цих якостей соціальний інтелект включений як окрема здатність.

На цій основі визначення категоріального змісту соціального інтелекту у подальшому відбувалося більш детальне уточнення уявлення про нього. Дослідники Ф. Мосс і Е. Хант [7, р. 367] позначили його як здатність знаходити спільну мову з іншими людьми, в унісон такому трактуванню П. Е. Вернон позначив соціальний інтелект як «здатність людини знаходити спільну мову з людьми в цілому, володіння соціальними техніками, легкістю в спілкуванні, знання соціальних питань, сприйнятливості до стимулам з боку інших членів групи, а також розуміння мінливості настроїв або основних рис особистості незнайомих людей» [7, р. 368]. Пізніше Д. Векслер почав розглядати соціальний інтелект в контексті розуміння людьми соціальних ситуацій, що є основою регулювання власної поведінки та взаємодії з іншими людьми [7, р. 370].

Подальша розробка цієї проблеми дослідником О'Салліваном дозволила позначити категорії поведінкового пізнання, що представляють собою здатність розуміти різні аспекти особистості, які впливають на її поведінку в соціумі та стосунки з іншими людьми [4, с. 39]. Поряд з його роботами по суті класикою даного напрямку наукових розвідок слід вважати концепцію соціального інтелекту, розроблену Дж. Гілфордом. Останній перейшов від загально концептуальних побудов до проблематики емпіричного дослідження соціального інтелекту, створивши перший надійний тест для його виміру. Дж. Гілфорд розглядав соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від характеристик загального інтелекту і пов'язаних, перш за все, з пізнанням поведінкової інформації. Соціальний інтелект об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (людини як партнера по спілкуванню, групи людей як середовища взаємодії тощо). До психічних процесів, що його формують, Дж. Гілфорд відніс відноситься соціальну сензитивність, соціальну перцепцію, соціальну пам'ять і соціальне мислення [3, с. 437].

На думку Дж. Гілфорда, соціальний інтелект представляє систему інтелектуальних здібностей, яка не залежить від факторів загального інтелекту. Ці здібності, можуть бути описані у трьох вимірах, як зміст, операції, результати. Виділивши одну з операцій–пізнання – він і зосередив свої дослідження на пізнанні поведінки людини у процесі комунікації. У результаті дослідження Дж. Гілфордом було виділено кілька аспектів цієї операції, які характеризують здатності людини.

1. Пізнання елементів поведінки – здатність виділяти з контексту вербальну і невербальну експресію поведінки.

2. Пізнання класів поведінки – здатність розпізнавати загальні властивості в деякому потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку.

3. Пізнання відносин поведінки – здатність розуміти відносини, що існують між складовими інформації про поведінку.

4. Пізнання систем поведінки – здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії людей у їх цілісності, сенс їх поведінки в цих ситуаціях.

5. Пізнання перетворень поведінки – здатність розуміння вихідного значення поведінки (вербального і невербального) в різних ситуаційних контекстах.

6. Пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації.

Відповідно соціальний інтелект було схарактеризовано як здатність вбачати і вловлювати складні стосунки і залежності в соціальній сфері. При цьому рівень загального інтелектуального розвитку не пов'язаний однозначно з рівнем соціального інтелекту, оскільки високий інтелектуальний рівень зовсім не обов'язково забезпечує високий рівень соціального інтелекту. Більш того, високий інтелект може повністю знецінюватися соціальною сліпотою людини, соціальною неадекватністю її поведінки, її установок тощо.

Подальше дослідження соціального інтелекту привело до виокремлення цілої низки характеристик та вимірів даного феномену, які розкривають його багатогранність. В результаті досліджень були запропоновані наступні терміни: «соціальна інтуїція» (Ф. С. Чапін), «невербальна чутливість» (Р. Розенталь), «соціальна інтерпретація» (Д. Арчер і Р. М. Акерт) тощо. Найбільшого визнання досягли дослідження Р. І. Рігга, який запропонував визначення соціального інтелекту за допомогою виділених ним соціальних навичок, а також А. К. Джонс і Дж. Д. Дей, які представили в своїх дослідженнях такі фактори, як «кристалізовані соціальні знання» і «соціально-когнітивну гнучкість» [8, р. 284–285].

Одним з трендів дослідження проблеми стало радикальне розширення змісту даного поняття по суті майже до всього спектру процесу соціалізації. Найбільш широке визначення соціального інтелекту можна знайти в роботах Ф. Вернона, який включав в нього як здатність співіснувати з іншими людьми, так і знання соціальних проблем, сприйнятливості до месиджів, що виходить від інших людей, проникнення в поточний стан і особистість людини. Психолог Девід Векслер запропонував визначати соціальний інтелект як пристосованість індивіда до людського буття загалом, що по суті рівнозначно усьому процесу соціальної інкультурації [2, с. 182–183].

Однак все ж більш поширеною є інтерпретація соціального інтелекту у контексті комунікативної взаємодії людей, тобто як здатності людини правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей в суспільстві. Дана здатність необхідна людині для ефективного міжособистісного взаємодії і успішної соціальної адаптації. Соціальний інтелект реалізує пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням людини як партнера по спілкуванню і діяльності. Оскільки життєдіяльність людини у всіх сферах носить соціальний характер, участь у системі

суб'єкт–суб'єктних відносин вимагає наявності спеціальної здатності, яка необхідна для успішної взаємодії з людьми, і ця здатність характеризується як «соціальний інтелект». У більшості наявних досліджень «соціальний інтелект» включає в себе комунікативну, соціальну та деякі інші компетентності особистості, пов'язані із взаємодією з іншими людьми у суспільстві.

Соціальний інтелект, на думку Г. Айзенка, є у цілому відокремленим компонентом інтелекту, що сформувався як результат розвитку загального інтелекту під впливом соціокультурних умов, його можна схарактеризувати як здатність індивіда використовувати інтелект адаптації до вимог суспільства, що сформувався на перетині психічних задатків та соціокультурних впливів. Серед факторів, що впливають на рівень розвитку соціального інтелекту, вчений виділив соціоекономічний статус, мотивацію, культурні основи, рівень освіти тощо [1, с. 112]. Дослідники Н. Кентор і Дж. Кілстром [7, с. 376] ідентифікували соціальний інтелект з пізнавальною компетентністю, яка дозволяє людям адекватно сприймати події у власному соціокультурному середовищі, попереджуючи у своїх інтересах виникнення можливих ризиків. Особливо слід вказати на дослідження Р. Стернберга, який сфокусувався на виявленні репрезентативності соціального інтелекту в побутовій свідомості. У його дослідженнях саме соціальний інтелект як «практичний інтелект» є основою досягнення людьми життєвого успіху за рахунок створення найбільш сприятливих умов своєї діяльності [5, с. 227]. Відповідно соціальний інтелект у такій інтерпретації включає у себе такі здатності як:

– володіти здатністю вирішення практичних завдань (людина здатна бачити різні аспекти проблеми, отримувати необхідну інформацію, здійснювати ефективну комунікацію, приймати адекватні рішення тощо);

– володіти вербальними здібностями (добре артикулює власну думку, має достатній лексикон, результативно спілкується з людьми, не відчуває труднощів у сприйнятті інформації у будь-якому вигляді чи в оформленні власної інформації тощо);

– соціальна компетентність (адекватно сприймає інших людей, розуміючи їх нахили, потреби, інтереси, можливі способи впливу та знаходження спільної основи діяльності; у відносинах з іншими людьми спирається на конструктивну систему цінностей і має достатній рівень розвитку для конструктивного обміну думками).

Сьогодні саме роботи Р. Стернберга визначають трендовий напрям дослідження соціального інтелекту як базового механізму забезпечення успішності діяльності людини у суспільстві, де домінують комунікативні процеси. Уже чітко визначилося розуміння відмінності «академічного інтелекту» від «практичного інтелекту», який репрезентується саме соціальним (повсякденним або практичним) інтелектом [5, с. 265].

Висновки. Таким чином соціальний інтелект – це індивідуальна здатність особистості до пізнання

соціальних явищ, складова, але не вичерпна частина соціальних умінь і компетентностей, яка у якості своєї основи має комунікативно–практичні вміння, навички та знання. Він пов’язаний з вищими видами пізнавальної діяльності людини (узагальнення, опосередкування) і розглядається як самостійний вид інтелекту. Базовим компонентом в соціальному інтелекті можна вважати здатність до когнітивної діяльності, що включається в забезпечення конструювання образу реальності і адекватності соціальної комунікації і поведінки, а також адаптаційних механізмів щодо соціального середовища діяльності. Соціальний інтелект особистості, будучи складною загальною здатністю, виконує функції активації особистісних властивостей, їх презентацію учасникам взаємодії і управляє їх проявом у процесі взаємодії. Властивості особистості при такому розумінні є ресурсами, керованими соціальним інтелектом. А сам соціальний інтелект має онтологічний статус складної здатності, що включає в свою структуру кілька видів здібностей, релевантних цілям і формату комунікативної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Айзенк, Г., Кэмин, Л., 2002. 'Природа интеллекта – битва за разум: Как формируются умственные способности', М.: Эксмо–Пресс, 352 с.
2. Васильева, ИА., Болотова, УВ., Рясная, ЮО., 2015. 'Социальный интеллект как интегральная интеллектуальная способность', *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, №3–3, с.171–175.
3. Гилфорд, Дж., 1965. 'Структурная модель интеллекта', *Психология мышления*, М., с.433–456.
4. Івашкевич, ЕЗ., 2017. 'Соціальний інтелект педагога: монографія', Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, Київ; Рівне: *Принт–Хауз*, 532 с.
5. Стернберг, РДж., Форсайт, ДжБ., Хедландидр, Дж., 2002. 'Практический интеллект', СПб.: *Питер*, 265 с.
6. Allport, GW., 1961. 'Pattern and growth in personality', New York: *Holt Rinehart and Winston*, 593 p.
7. Kihlstrom, JF., 2000. 'Social Intelligence', *R. J. Sternberg (Ed.), Hand book of intelligence, 2nd ed. / J. F. Kihlstrom, N. Cantor*, Cambridge, U. K.: *Cambridge University Press*, p.359–379.
8. Lowman, RL., Leeman, GE., 1988. 'The dimensionality of social intelligence: social abilities, interests, and needs', *Journal of Psychology*, №122, p.279–290.
9. Thorndike, EL., 1920. 'Intelligence and its use', *Harper's Magazine*, №140, p.227–235.

References

1. Ajzenk, G., Kjemini, L., 2002. 'Priroda intellekta – bitva za разум: Kak formirujutsja umstvennye sposobnosti (The nature of intelligence – a battle for the mind: How mental abilities are formed)', М.: *Jeksmo–Press*, 352 s.
2. Vasil'eva, IA., Bolotova, UV., Rjasnaja, JuO., 2015. 'Social'nyj intellekt kak integral'naja intellektual'naja sposobnost' (Social intelligence as an integral intellectual ability)', *Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk*, №3–3, s.171–175.
3. Gilford, Dzh., 1965. 'Strukturnaja model' intellekta (Structural model of intelligence)', *Psihologija myshlenija*, М., s.433–456.
4. Ivashkevych, EZ., 2017. 'Social'nyj intellekt pedagoga: monografija (Social intelligence of the teacher: a monograph)', *Nac. akad. ped. nauk Ukrai'ny, In–t psihologii' im. G. S. Kostjuka*, Kyi'v; Rivne: *Prynt–Hauz*, 532 s.
5. Sternberg, RDzh., Forsajt, DzhB., Hedlandidr, Dzh., 2002. 'Prakticheskij intellekt (Practical intelligence)', SPb.: *Piter*, 265 s.
6. Allport, GW., 1961. 'Pattern and growth in personality', New York: *Holt Rinehart and Winston*, 593 p.

7. Kihlstrom, JF., 2000. 'Social Intelligence', *R. J. Sternberg (Ed.), Hand book of intelligence, 2nd ed. / J. F. Kihlstrom, N. Cantor*, Cambridge, U. K.: *Cambridge University Press*, p.359–379.

8. Lowman, RL., Leeman, GE., 1988. 'The dimensionality of social intelligence: social abilities, interests, and needs', *Journal of Psychology*, №122, p.279–290.

9. Thorndike, EL., 1920. 'Intelligence and its use', *Harper's Magazine*, №140, p.227–235.

* * *